

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОЇ ТАКТИКИ ЗБИРАННЯ ОКРЕМИХ ТРАСОЛОГІЧНИХ СЛІДІВ У КРИМІНАЛІСТИЧНІЙ ТЕХНІЦІ

FEATURES OF MODERN TACTICS OF COLLECTING INDIVIDUAL TRACOLOGICAL TRACKS IN CRIMINAL EQUIPMENT

Кузнєцов Р.В., головний судовий експерт
сектору трасологічних досліджень
відділу криміналістичних видів досліджень

Харківський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр Міністерства внутрішніх справ України

Євсєєв П.О., головний судовий експерт
сектору трасологічних досліджень
відділу криміналістичних видів досліджень

Харківський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр Міністерства внутрішніх справ України

Здійснення завдань вітчизняного кримінального судочинства спрямовано на викриття і покарання осіб, які вчинили злочин. Злочинні дії в навколишньому матеріальному середовищі призводять до певних змін, що відповідають характеру цих дій і відображають особливості людини та предмету посягання. У криміналістиці такі зміни називаються матеріальними слідами, які є джерелом доказів і використовуються у розслідуванні злочину.

Зростання рівня злочинності, урізноманітнення видів злочинів і злочинних проявів, поява нових видів слідів в останні десятиліття об'єктивно диктують нагальну потребу вдосконалення криміналістичного вчення про сліди та модернізацію арсеналу засобів і технік трасологічної експертизи, у т. ч. тактики їх збирання.

У статті відзеркалено вітчизняну історію формування та розвитку судово-трасологічної експертизи, її правове регулювання, сучасний стан і перспективи розвитку. Розкрито загальні особливості сучасної тактики збирання негомеоскопічних слідів із місця злочину у вітчизняній криміналістичній техніці.

Актуалізовано урахування сучасних досягнень науки та судової експертизи, розвиток кримінально-процесуального законодавства. На підставі аналізу наукової літератури й емпіричних даних розкрито теоретичні та практичні основи судово-трасологічної експертизи.

У контексті розвитку сучасного етапу криміналістичної тактики та техніки розглянуті особливості тактики збирання окремих (негомеоскопічних) трасологічних слідів у роботі судового експерта. Проаналізоване й уточнено визначення ключових понять цієї галузі криміналістики: «слід», «слідоутворення», «механізм слідоутворення». Запропоноване авторське тлумачення поняття «тактика збирання слідів на місці злочину». Послідовно описані стадії цього процесу з акцентуванням на їхніх специфічних особливостях.

Ключові слова: криміналістика, криміналістична техніка, слід, слідоутворення, механізм слідоутворення, трасологія, криміналістична тактика, тактика збирання слідів, трасологічний об'єкт.

The implementation of the tasks of domestic criminal proceedings is aimed at exposing and punishing the perpetrators. Criminal actions in the material environment lead to certain changes that correspond to the nature of these actions and reflect the characteristics of the person and the object of encroachment. In criminology, such changes are called material traces, which are a source of evidence used in the investigation of a crime.

The growth of crime, the diversification of types of crimes and manifestations, the emergence of new types of traces in recent decades objectively dictate the urgent need to improve the forensic theory of traces and modernize the arsenal of tools and techniques of tracing, including tactics of their collection.

The article reflects the national history of the formation and development of forensic examination, its legal regulation, current status and prospects. The general features of modern tactics of collecting non-homeoscopic traces from the crime scene in the domestic forensic technique are revealed.

The account of modern achievements of science and forensic examination, development of the criminal procedure legislation is actualized. On the basis of the analysis of scientific literature and empirical data the theoretical and practical bases of forensic examination are revealed.

In the context of the development of the modern stage of forensic tactics and techniques, the peculiarities of the tactics of collecting individual (non-homeoscopic) trasological traces in the work of a forensic expert are considered. The definition of key concepts of this branch of criminology is analyzed and specified: "trace", "trace formation", "trace formation mechanism". This author's interpretation of the concept of "tactics of collecting traces at the crime scene". The stages of this process are consistently described with emphasis on their specific features.

Key words: forensics, forensic technique, trace, trace formation, mechanism of trace formation, trasology, forensic tactics, tactics of collecting traces, trasological object.

Постановка проблеми. Сучасний період наукових криміналістичних уявлень про механізми слідоутворення історично належить до третього етапу їх розвитку, хоча концептуально сягає ще фундаментальних досліджень 1940–1960-х рр. А.І. Вінберга, С.М. Потапова, Б.І. Шевченка й учнів і послідовників їхніх шкіл. Він характеризується ставленням до слідів на місці злочину як до матеріального джерела об'єктивної інформації про подію злочину та її учасників. Такий підхід дозволяє вирішувати низку важливих задач у процесі розслідування кримінальних правопорушень.

Зростання рівня злочинності, урізноманітнення видів злочинів і злочинних проявів, поява нових видів слідів в останні десятиліття об'єктивно диктують нагальну потребу вдосконалення криміналістичного вчення про сліди та модернізацію арсеналу засобів і технік трасологічної експертизи, у т. ч. тактики їх збирання.

Мета статті – розкриття загальних особливостей сучасної тактики збирання негомеоскопічних слідів із місця злочину у вітчизняній криміналістичній техніці.

Результати дослідження. Третій сучасний період наукової теорії про слідоутворення – трасології – характеризується чітким поділом на теоретичну і методичну частину. Перша включає в себе визначення предмета вчення про сліди, спеціальний понятійно-категоріальний апарат, класифікацію слідів, розділи трасологічної науки (гомеоскопію, механоскопію, механогоміоскопію, транспортну, неідентифікаційну трасологію тощо) [8, с. 64]. Друга є комплексним набором правил, способів і засобів виявлення, фіксації, вилучення, збереження та дослідження слідів. Разом вони становлять систему спеціальних криміналістичних засобів, прийомів і методик роботи з доказовою трасологічною базою, що використовується для розкриття і розслідування злочинів.

Ключовим для теорії та практики трасологічної експертизи є розуміння поняття «слід» [8, с. 107]. У сучасній криміналістичній науці та техніці розрізняють його тлумачення у широкому і вузькому розумінні. У першому випадку слід – це різноманітні, будь-які наслідки події злочину (напр., зникнення чи зміна положення предметів, поява нових; так звані «негативні сліди» при спробі інсценування злочину); типові, тенденційні сліди та/чи їх комплекси, найбільш характерні для певних видів злочинів (скажімо, для крадіжки – зникнення цінних речей, сліди проникнення у приміщення та ін.) [3, с. 92–93]. У вузькому сенсі слід – це остаточне явище, причиною пов'язане з подією злочину, що є матеріально-фіксованим відображенням на одному об'єкті властивостей іншого [9, с. 11]. Саме друге, вузьке розуміння слідів і становить змістовне наповнення трасології, а також є об'єктом трасологічної експертизи. Для експерта-криміналіста слід є матеріальним носієм інформації про подію злочину та його учасників. У сучасній криміналістичній класифікації розрізняють специфічні види слідів: сліди-відображення (найбільш характерні для трасологічної експертизи сліди, які є матеріальним відображенням ознак зовнішньої будови та інших властивостей об'єктів, котрі мають стійкі просторові межі); сліди-предмети (об'єкти, що стійко зберігають зовнішню будову і містять інформацію про певні злочинні дії); сліди-речовини (певну кількість рідких, пастообразних, сипучих речовин, що утворилися внаслідок злочинних подій). Віднесення до суто трасологічних слідів виключно слідів-відображень підтримують не всі науковці. Так, А.В. Конон вважає неправомірним обмежувати криміналістичне вчення про сліди тільки слідами-відображеннями зовнішньої будови [1, с. 122], а Д.П. Рассейкін із цього приводу зауважує, що «відомо, що при розслідуванні злочинів доводиться зустрічатися з різними слідами у широкому сенсі цього слова, тобто і з такими, які не є відображеннями, але мають важливе значення для розкриття злочинів, для викриття злочинців. Сюди можна віднести біологічні сліди: крові, сперми, інші виділення людського організму, волосся, сліди паління, різноманітні волокна, а також фарби, пил, бруд тощо» [6, с. 36–37]. У вітчизняній експертній практиці панує перша позиція.

Також вагомим фактором професійної діяльності криміналіста-трасолога є розуміння теорії механізму слідоутворення. Відправним пунктом тут є розуміння того, що слід у трасологічній ідентифікації є відносно твердим тілом, що має індивідуальну зовнішню будову [5, с. 13]. На цьому фундаментальному положенні базується низка інших істотних положень методики і техніки трасологічної експертизи – про здатність і час об'єкта (сліду) зберігати свою будову після слідоутворення (ідентифікаційний період), про рельєфність об'єктів, про деталі поверхонь об'єктів, про слідовий контакт та ін. Таким чином, механізмом слідоутворення слід вважати процес, кінцевою фазою якого є виникнення сліду (мається на увазі саме сліду-відображення) внаслідок взаємодії двох і більше матеріальних об'єктів. Об'єкт, ознаки якого відобразилися у сліді, є слідоутворюючим, а об'єкт, на якому відобразилися ці ознаки – слідоприйнятим (на практиці взаємодія вказаних об'єктів часто буває взаємною (виникає слідовий контакт), що призводить до того, що один і той самий об'єкт набуває статусу і слідоутворюючого, і слідоприйнятого).

Технологія збирання слідів з місця злочину як складовий елемент трасологічної експертизи залежить від прийнятих в експертному середовищі науково-практичних закономірностей, доведених правил і технік та нормативно-методичних рекомендацій. Криміналістичний зміст терміна «тактика» пов'язаний з обраною лінією поведінки суб'єктів розслідування. Сьогодні на пострадянському просторі закріпилося розуміння криміналістичної тактики як розділу криміналістики, що становить систему наукових положень, на основі яких розробляються так-

тичні прийоми і рекомендації щодо організації та планування досудового і судового слідства [5, с. 7]. Змістовну частину криміналістичної тактики становлять вчення про криміналістичну версію і планування розслідування; теорія слідчої ситуації, тактичного рішення, тактичного ризику; принципи взаємодії слідчого з органами дізнання та іншими організаціями; прийоми проведення слідчого огляду, обшуку, виїмки, допиту, пред'явлення для впізнання та ін. Щодо експертно-трасологічних задач криміналістична тактика екстраполюється у спеціально-криміналістичну трасологічну тактику [2]. Виходячи із сучасного наукового апарату теорії криміналістичної експертизи та трасології під тактикою збирання слідів із місця злочину слід розуміти комплекс теоретичних і практичних технік, прийомів і методик, покликаних забезпечити найбільш повний збір і фіксацію слідів із місця злочину для їх подальшої ідентифікації та використання як доказової бази у процесі кримінального розслідування. Її об'єктом виступають трасологічні сліди (сліди-відображення), суб'єктом – судовий експерт трасологічного профілю, а інструментарієм – весь наявний арсенал технічних засобів і методик криміналістичної техніки. Отже, тактика збирання слідів із місця злочину є спеціальною прикладною частиною криміналістичної тактики, що вирішує її конкретні задачі у галузі трасології. Її наукознавча база сягає теорії криміналістичної ідентифікації, а методична – узагальнених і систематизованих емпіричних результатів діяльності середовища експертів-трасологів [7, с. 11].

Процедурно збір трасологічних слідів із місця злочину складається з їх виявлення безпосередньо на місці, фіксації, вилучення й організації збереження до проведення відповідної експертизи. Такий алгоритм дій покликаний забезпечити низку важливих функцій: 1) ґрунтовне вивчення місця злочину з метою виявлення всіх можливих об'єктів, здатних пролити світло на подію злочину; 2) надання виявленим слідам і самій процедурі виявлення офіційного статусу, закріплення виявлених слідів у статусі речових доказів як частини майбутньої доказової бази злочинних дій; 3) закріплення легальності процедури вилучення виявлених об'єктів у процесі кримінального розслідування; 4) проведення попередньої (первинної) ідентифікації виявлених слідів «по-гарячому» за умов місця злочину; 5) організацію збереження виявлених об'єктів у максимально незмінному стані для подальших трасологічних досліджень. Кожна із вище зазначених стадій збору негемоскопічних слідів має низку вагомих особливостей.

Виявлення слідів безпосередньо на місці. Еталонною формою цієї стадії є ситуація, коли виявленням трасологічних негемоскопічних слідів на місці злочину займається експерт-криміналіст у складі слідчо-оперативної групи за умови огороження місця злочину і недопуску до нього сторонніх осіб, однак на практиці, як свідчить досвід авторів, місце злочину до приїзду відповідних фахівців не залишається у первинному стані. Завдання експерта в кожному із цих випадків полягає у професійному ретельному огляді місця події з використанням спеціальної техніки, приладдя та методик огляду (напр., пошук характерних статичних і динамічних слідів зламу – ковзання, різання, розрубів, перекусу, свердління та ін.; збір інформації про місце і час виявлення знарядь зламу; вивчення об'єктів події злочину на предмет наявності на їх поверхнях часток сторонніх речовин).

Фіксація виявлених слідів. У разі проведення цієї стадії професійним експертом-криміналістом процедурними елементами є фотографування об'єкту деталізоване й у масштабі та вимірювання як самого об'єкта (форми та розмірів сліду для встановлення контактної поверхні), так і зовнішніх істотних розмірів (напр., висоти від підлоги виявленого сліду проникнення в помешкання для подальшого аналізу зросту злочинця). Важливо на цій стадії не пошкодити виявлені сліди для подальшого

коректного відтворення подій злочину (особливо це стосується слідів із коротким ідентифікаційним періодом).

Вилучення виявлених об'єктів події злочину. Не завжди виявлені сліди можливо вилучити для подальшої експертизи. При вилученні слідів скоєння злочину або предметів із можливими слідами скоєння злочину бажано сліди вилучати разом із предметом-слідоносієм (сліди зламу разом із фрагментом дверної коробки, сліди взуття на листі паперу разом із листом паперу тощо). Якщо сліди неможливо вилучити разом із предметом-слідоносієм, їх треба для подальшого дослідження відкопіювати (напр., виготовити на місці зліпки із гіпсу). Особливо це актуально для об'ємних слідів, оскільки при їх фотографуванні, як показує практика, втрачається суттєва інформація про особливості їх будови, розвиваються ідентифікаційні ознаки, у зв'язку з чим фотографії таких слідів не придатні для ідентифікації слідоутворюючого об'єкту. При вилученні предметів із можливими слідами скоєння злочину (скажімо, замків або пломб до дверей із приміщень, де скоєно злочин) для збереження на них слідів і запобігання утворення нових треба не перевіряти на місці працездатність замків, міцність фіксації пломб та іншого, а вилучати предмети з найменшими маніпуляціями. Офіційна процедура сторона вилучення лежить на правоохоронцях.

Організації збереження до проведення відповідної експертизи. Її суть полягає у відборі елементів

пошкоджених поверхонь, слідоутворюючих предметів і первинному збереженню слідів на місці злочину (у спеціальних криміналістичних формах, емностях, пакетах тощо).

Строге додержання правил на всіх охарактеризованих стадіях (напр., неухильне дотримання правила роботи з об'єктами у стерильних рукавичках) покликане забезпечити максимально повний і непошкоджений збір трасологічних слідів на місці злочину для їх подальшого експертного вивчення за лабораторних умов, віднесення їх до адекватної доказової бази з метою успішного розслідування злочинів.

Висновки. На сучасному етапі розвитку криміналістичної тактики збирання трасологічних слідів на місці злочину розглядається як важлива частина формування доказової бази та роботи з речовими доказами у процесі як досудового, так і судового розслідування. Особливостями цієї стадії трасологічної експертизи є наявність чіткого алгоритму послідовних взаємопов'язаних дій, покликаних забезпечити коректну базу для подальшого експертного дослідження зібраних слідів, і певні науково й емпірично встановлені правила проведення збирання слідів. Сучасна тактика цих оперативно-слідчих заходів сформувалася під безпосереднім впливом розвитку науково-теоретичних криміналістичних поглядів і уявлень і вдосконалюється у світлі науково-технічного прогресу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конон А.В. Криміналістическое учение о следах в отечественной и зарубежной литературе. *Евразийский союз ученых (ЕСУ). Юридические науки.* 2016. № 5 (26). С. 120–122.
2. Криміналістика : підручник / К.О. Чаплинський, О.В. Лускатов, І.В. Пиріг, В.М. Плетенець, Ю.А. Чаплинська. Дніпро : Ліра ЛТД, 2017. 480 с. URL: <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/1191/1/%d0%9b%d0%95%d0%9a%d0%a6%d0%86%d0%87%20%d0%b7%20%d0%ba%d1%80%d0%b8%d0%bc%d0%b8%d0%bd%d0%b0%d0%bb%d1%96%d1%81%d1%82%d0%b8%d0%ba%d0%b8%202016%2b.pdf> (дата звернення: 18.04.2021).
3. Лязр Л.Л. К вопросу о криминалистическом учении о механизмах слеодообразования. *Юридический вестник Самарского университета.* 2016. Т. 2. № 4. С. 91–95.
4. Майлис Н.П. Руководство по трасологической экспертизе. Москва : Издательство «Щит-М», 2007. 344 с.
5. Методика трасологічної експертизи (загальна частина). Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр. Київ, 2017. 128 с.
6. Рассейкин Д.П. Осмотр места происшествия и трупа при расследовании убийств. Саратов : Приволжское кн. изд-во, 1967. 152 с.
7. Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ : Кондор, 2006. 588 с.
8. Словник термінів: термінологічний словник судово-трасологічної експертизи / Мазниченко Ю.О., Садченко О.О., Юсупов В.В. Київ : Талком, 2018. 132 с. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/9384/1/%d0%a1%d0%bb%d0%be%d0%b2%d0%bd%d0%b8%d0%ba%20%d0%b4%d0%be%20%d0%b4%d1%80%d1%83%d0%ba%d1%83.pdf> (дата звернення: 18.04.2021).
9. Сухарев А.Г., Калякин А.В., Егоров А.Г., Головченко А.И. Трасология и трасологическая экспертиза : учебник. Саратов, 2010. 420 с.